

Könyvek nélkül nem megy

Beszélgetés Hatos Pállal, a Balassi Intézet főigazgatójával

Az Nemzeti Kulturális Alap 2012 és 2014 között a *Publishing Hungary* program keretében évi százmillió forintos támogatást nyújt arra, hogy Magyarország – a Balassi Intézet és a külföldi magyar intézetek szervezésében – évi tíz-tizenkét nemzetközi könyvvásáron megjelenjen. A program elsődleges célja a magyar könyvkultúra, a magyar szépirodalmi és tényirodalmi művek megismertetése a nemzetközi szakmai és olvasóközönsséggel. A program múltjáról és jövőjéről a programgazda intézet főigazgatójával, Hatos Pállal beszélgettünk.

– *E pénzben szűkös időkben mi indokolja e vásárokon való intenzív magyar részvételt?*

– Úgy érezzük, hogy a magyar irodalom legjava világirodalmi színvonalú, azonkívül érzékelhetően mutatkozik is rá kereslet Európában és szerte a világban – egyfajta konjunktúra tapasztalható.

– *Minek lehet tulajdonítani ezt az érdeklődést?*

– Az 1999-es frankfurti könyvvásár, amelyen Magyarország díszvendég volt, még mind a mai napig érezteti hatását – erre erősített rá Kertész Imre 2002-es Nobel-díja. Ez a kíváncsiság pedig nemcsak kortárs magyar szerzők, de olyan múltbeli klasszikusok más nyelveken való kiadását is elősegítette és elősegíti, mint Márai Sándor vagy Szabó Magda. Olyan prózairók ők, akik nemcsak szinte minden európai nyelven, hanem például vietnamiul is megjelennek. A Balassi Intézetben úgy gondoljuk, hogy ezt az érdeklődést ki kell használni: ezt segíti elő nagyszabású *Publishing Hungary* programunk is.

– *Mi a program lényege?*

– Hogy jelen legyünk a nagy európai könyves rendezvényeken, megfelelő szinten képviseltetve a

magyar irodalmat. Ez utóbbi kategóriát tágabb értelemben használom, tehát nemcsak szépirodalom értendő rajta. Korábban Magyarország több ízben elszalasztott kínálkozó lehetőségeket, amikor díszvendégnek hívták meg különféle könyvvásárokra – ezen a hanyag, nemtörődöm gyakorlaton feltétlenül változtatni kellett.

– *Mire futja évi százmillióból?*

– Mindez idén elegendő volt arra, hogy tizenkét nemzetközi vásáron legyünk jelen, ezen belül négy helyszínen – Szentpéterváron, Helsinkiben, Belgrádban és Szófiában – díszvendégként. Ez utóbbi minőség kiemelt figyelmet, központi helyzetet biztosított nekünk az adott országokban, a magyar írókra vetült az irodalmi közvélemény figyelme.

– *S mit lehet elérni azokon a helyeken, ahol nem Magyarország a díszvendég?*

– Ezek a rendezvények is rendkívül fontosak a magyar kultúr-diplomácia szempontjából, mint például a göteborgi könyvvásár, amely a második legnagyobb ilyen rendezvény a frankfurti után. Itt egy kerekasztal-beszélgetésen Kovács Zoltán kommunikációs államtitkár és Szentmártoni János

írószövetségi elnök is megjelent a magyar színek képviseletében. A frankfurti szereplésünket egyebek mellett azért is éreztem sikeresnek, mert két olyan magyar könyv mutatkozhatott be kiemelt formában, amelyek segíthetnek megértetni a német, s általában véve a nyugati olvasóval hányatott történelmünket, ha úgy tetszik, a magyar szenvedéstörténetet. Polcz Elaine *Asszony a fronton* című kötete a háborúban temérdek viszontagságot, erőszakot elszenvedett nők szemszögéből mutatja be a magyar valóság egy kevésbé ismert szeletét; s ugyanez áll Bánffy Miklós erdélyi trilógiájára. Utóbbit Oplátka András fordította németre, anyanyelvi szintű német-tudással: ez a kiadásnak nagy nyeresége. Két olyan témát sikerült így „forgalomba hozni”, amiről nem, vagy igen keveset tud a nemzetközi közvélemény.

– *Fontosabbnak tartja az ilyen, könyvek általi „ismeretterjesztést”, mint a médiatudósításokat?*

– Magyarországnak gazdasági és politikai okokból manapság enyhén szólva nincs jó sajtója külföldön, s ennek egyik táptalaja, hogy sem bennünket nem ismernek, sem a történelmi és kul-

turális előzményeket, amelyek a mai helyzethez vezettek. A média mindig felületes benyomásokat közöl, s a hatása is átmeneti. Ellentétben a könyvekkel, az irodalommal: ez mélyebb, tartósabb, többszörös hatást képes elérni. Itt nemcsak elhangzik valami és elszáll az éterbe: az olvasás mélyebb megértési folyamatokat képes elindítani, ráadásul abban az intellektuális közegben, amely a gazdasági és politikai megítélésre is befolyással van.

– *A fordításokat is ösztönzi a program?*

– Nem fordítóprogramról beszélhetünk, hanem elsősorban a már elkészült, megjelentetett magyar könyveknek a könyvvásárokon való népszerűsítéséről. Előfordul azonban, hogy a kiadói érdeklődés felkeltésére még meg nem jelentetett művek részletét olvassák fel a magyar program keretében: ez történt például Frankfurtban Temesi Ferenc *Bartók*-regényével.

– *Milyen szempontok alapján döntenek arról, hogy egy adott városban milyen szerzők képviseljék a magyar irodalmat?*

– Az mindenképp megkerülhetetlen, hogy kiknek vannak idegen nyelvű kiadásai. Olykor azonban ez a kritérium sem óv meg bennünket attól, hogy ne támadják a döntéseinket. Mint például a belgrádi könyvfesztivál esetében, ahol magyar részről Szécsi Noémi fiatal írónő nyitotta meg az eseményt. Az ő *Kommunista Monte Christo* című regényét sorra fordítják le európai nyelvekre, mégis megkaptuk azt a kritikát, hogy olyan helyi irodalmi nagyságokat mellőztünk, mint Végel László vagy Tolnai Ottó. Miközben nem vitatom a reklamált szerzők érde-

meit, érvényesítenem kell a Balassi Intézetnek azt a szándékát is, hogy fiatal írókat hozzunk helyzetbe tehetségpártoló szándékkal. Belátom viszont, hogy ez a misszió érdekeket sérthet.

– *Itt alighanem elérkeztünk a különféle lobbik kultúrharcos terepére. Miként tud állni a vártán az intézet az ágyúgolyók repkedése közepette?*

– Én ilyenkor Ravasz László református püspökre, s nem mellékesen értő és kivételesen művelt esztétára szoktam hivatkozni (Wöfflin és Simmel tanítványa volt, aki Schopenhauer esztétikájából írta doktori értekezését), aki úgy fogalmazott: nincs jobb- és baloldali irodalom, csak jó és rossz irodalom van. A Balassi Intézetnek e szellemben politikai háttérrel függetlenül kell működnie. Nem is tehet másként, hiszen a hagyomány sem fekete-fehér. A mai jobboldal egyszerre tiszteli Tisza Istvánt és Ady Endrét, holott Ady Tiszát geszti bolondnak nevezte, Tisza pedig szívesebben látta volna Ady helyén Szabolcska Mihályt. Az irodalmi köztudat döntött, s az idő hitem szerint a mai vitákat is megoldja majd. Az viszont roppant fontos, hogy a tehetségeket a nagy, beérkezett írók hátán eljuttassuk a nemzetközi színpadra. Ezért fordítunk figyelmet a gyermekirodalomra is, fórumot teremtve a kortárs ifjúsági könyveket íróknak a külföldi könyvvásárokon.

– *Ha a fordítatás nem része a programnak, abból az következik, hogy a külhoni irodalmi népszerűsítés lényegében a meglévő viszonyokat, prioritásrendszert rögzíti...*

– Tény, hogy a könyvvásárok azokra a művekre tudnak építeni,

amelyek le vannak fordítva. S van egy másik szempont is: a sorozatképesség. Márai Sándor vagy Szabó Magda termékeny szerzők: ha a publikum egyik vagy másik könyvüket megszerette valamely országban, a kiadó sorra megjelentetheti a többi, a magyar íróból „brand”-et formálva. Ottlik Géza regénye, az *Iskola a határon* lehet bármilyen nagyszerű remekmű, Ottlik nem felel meg e kritériumnak, mert lényegében egykönyves író. Kertész Imre, Nádas Péter, Esterházy Péter viszont megfelelnek ennek a kívánalomnak.

– *Lényegében egykönyves író Kertész Imre is, hiszen a Sorstalanság nélkül saját jogán egyetlen másik könyve sem kelthetett volna nemzetközi figyelmet...*

– Csakhogy a Nobel-díj már eleve garantálja a „brand”-építés sikerét.

– *Esterházy és Nádas piacképességét nem vitatva, le kell szögezni: őket tudatosan, hosszú évek alatt, nem kevés hazai közpénzből is építették fel a német és más könyvpiacokon. Akik kritikával illetik a fennálló „brand”-helyzetet, rendszerint nem az ő jelenlétüket vitatják, hanem más jeles és érdemes szerzők hiányát.*

– A kultúrdiplomáciának a meglévő adottságokból kell kiindulnia, figyelembe véve, hogy a magyar mezőnyben kiket ismernek külföldön. Amit tehetünk, az az, hogy például Esterházy oldalvizen (aki a *Semmi művészet* című könyvének bemutatója kapcsán volt jelen Göteborgban) például Szécsi Noémit és Fehér Bélát is bemutassuk figyelemfelhívó szándékkal. Lényegesnek tartom, hogy Frankfurtban Temesi nagyregényét Esterházy német fordítója, Terezia Mora mutatta be a

magyar standon, aki saját jogon is írói hírnevet vívott ki magának német nyelvterületen.

– *Szó sincs róla, hogy kurzuslogikát vagy holmi szekértáborkvótákat kérjek számon egy közintézményen, csupán jelezni kívántam, hogy számosan vannak, akik az igazságtalannak tartott helyzetnek, az ideológiai hátszéllel létrehozott kirakati kánonnak a konzerválásaként, politikai erőtlenségként élik meg ezt a megengedő gyakorlatot. Jelenleg kik döntenek arról, mely szerzők jelenjenek meg a könyvvásárokon magyar színekben?*

– Tanácsadó testületünk tagjai: Bengi László, Józan Ildikó, Thimár Attila és Szakály Sándor. Fontosnak tartottuk, hogy kritikus, egyetemi oktató, műfordító mellett történész is helyet kapjon a grémiumban, hiszen nemcsak szépirodalommal, de adott esetekben szakirodalommal és más, irodalmon kívüli – például sport- és gasztronómiai – műfajokkal is meg kívánunk jelenni ezeken a könyves rendezvényeken. E testület persze „hozott anyagból” dolgozhat: elsősorban tehát maguk az írók dönthetnek arról, hogy műveikkel képesek-e átlépni a külhoni publikum ingerküszöbét. Az érdeklődés felkeltésében, ébren tartásában kulcsszerep jut a tizenkilenc külföldi magyar intézetnek: az ő javaslataik igen nagy súllyal esnek latba. Vannak olyan kiugróan sikeres intézetek, mint

például a szófiai, amely rengeteget dolgozott azért, hogy idén tizenhárom magyar kötet jelenjen meg bolgáruul, köztük egy versantológia is, amely valóságos bravúrnak számít a mai prózacentri-

Bánffy Miklós-könyvbemutató Can Togay János, Maike Albath és Oplata András fordító részvételével

kus világban. De igazán örülhetünk például az új *Tragédia*-fordítás megjelenésének is Oroszországban.

– *Az intézetek az adott ország könyvfesztiváljain való magyar részvétel szervezésében is részt vesznek?*

– Igen, de előfordul olyan eset is, hogy egy országban nincs intézetünk. Ilyenkor lelkes aktivisták veszik át az organizátori szerepet, mint például Svédországban Lipcsey Emőke.

– *A szereplők kiválogatását milyen irányból érték bírálatok?*

– Mindenféle irányból. A *Magyar Narancs* például a belgrádi kritikák mellett a helsinki könyvfesztivál kapcsán is sérelmezte, hogy azt miért nem Esterházy vagy Spiró nyitotta meg. Már az volna a furcsa, ha egy esemény szereposztásával mindenki maradéktalanul elégedett volna. Az kevesebb figyelmet kapott, hogy – alkalmazkodva Helsinki

2012-es dizájnfüvárosi titulusához – a magyar stand is nyitott és „dízájos” volt, a „Magyarország közel van” jelmondatra hajazva. Belgrádban a kiírásnak megfelelően a kreativitás és a játékoság dominált. Mivel a magyarhoz hasonlóan a szerb is nagy sakk-nemzet, megjelent Polgár Judit sakk-szakkönyve szerbül, s világbajnokunk ez alkalmából nagy-sikerű sakk-szimultán adott. Még ezt az elsősorú sikerű programot is megkérdőjelezték egye-

sek: miért pont ő? Miért nem egy szépíró? Frankfurtban Bartis Attila, Jókai Anna és Závada Pál fotói békés egymás mellett élésben uralták a magyar standot, de Lackfi János közönségvonzó képességéről sem szeretnék lemondani.

– *Hogyan tovább?*

– Az ideai sorozat Szófiában ér véget, jövőre pedig a terveink szerint Marosvásárhely és Pozsony felé is nyitni kívánunk. Moszkvában és Prágában díszvendégek leszünk, s megjelenünk Lipcsében, Párizsban, Bolognában, Torinóban, Londonban, Bécsben, Jeruzsálemben, s persze Frankfurtban is. De említhetném célországként akár Vietnámot is, ahol Gárdonyitól Karinthy át Háy Jánosig számos magyar szerző megjelenik. Úgy tekintjük, hogy mindenütt Magyarország érdekeit képviseljük kulturális téren. Az ideai sorozatból igen nagy bravúrnak tartom belgrádi díszvendégségünket, amelyet

szívós kultúr diplomáciai tárgyalás-sorozat készített elő. A szerb-magyar viszony az utóbbi száz évben enyhén szólva nem a kiegyensúlyozottságról volt nevezetes, a kulturális miniszterük mégis lelkesen üdvözölte a belgrádi magyar intézet létrehozását a száztötvenezer érdeklődőt vonzó könyves rendezvényen...

– *Mennyire kapnak szabad kezet a külföldi intézeteink ebben a misszióban?*

– Mindenütt más egy kicsit a helyzet. Németországban például manapság igen nagy „konjunktúrája” van a magyar ügyeknek – az egyoldalú médiatámadások légkörében kellene megérteni a magyar indítékokat, múltbeli sérelmeket, amelyekről jobbra semmit nem tud az értelmiség sem. Ráadásul mi nyelvi kultúrában, irodalmi izolációban élünk – ellentétben például a svájciakkal, akiknek „kölsönvett nyelveik” révén nem kell különösebb erőfeszítéseket tenniük, hogy helyi sajátosságait kidomborítsák. De így vannak ezzel a skótok vagy az írek is: gyakorlatilag angol anyanyelvűekként nem kell azt a nyelvi lépéseket átadni, amit nekünk. Nagy érték, hogy a történelem viharaiban megmaradt a nemzeti nyelvünk, de nem elég, ha csak mi tudjuk, milyen remek irodalom születik ebben a nyelvi elszigeteltségben. Ezért fontosak az olyan hozzáadott értékek, mint például a már említett Oplatka András Bánffy-fordítása: ez a mű német anyanyelvi szinten képes megmutatni a magyar történelem és lélek egyes lényeges vonásait.

– *Itt kellene talán visszakanyarodnunk a műfordítás kérdéséhez. Új „brand”-ek építése nem képzelhető el új fordítások nélkül. Nem kellene mégis ide helyezni a súlypontot a kulturális építkezésben?*

– Szó sincs arról, hogy a Balassi Intézet ne pártolná a fordítások ügyét: szeretnénk, ha a Petőfi Irodalmi Múzeum fordítóprogramja több támogatáshoz jutna, s lehetőségeink szerint – például egyes műfordítók magyarországi tartózkodását illetően – együttműködünk a balatonfüredi fordítóházzal is. Hét fiatal műfordító kap alkotási lehetőséget évről évre; ezt kellene kibővíteni. Nincs új a Nap alatt: a svédek, finnek, norvégek, izlandiak is így csinálják. Föl kell ismerni: nekünk kell a legtöbbet tenni azért, hogy magyarból fordítsanak, vállalkozzanak e szent örületre. Az intézetünk annyiban helyzeti előnyben van, hogy itt kapott helyet a magyar mint idegen nyelv tanításának a módszer-tani központja, továbbá ehhez kapcsolódik a lektori hálózat is – vagyis minden mindennel összefügg. A fordítás azonban még nem minden: az is szükséges, hogy rendelkezésre álljanak olyan kiadók, amelyek meg is jelentetik az elkészült műveket.

– *Ezzel a közvetítő munkával az intézet egyúttal a kanonizálási harcokba is beszáll?*

– Nem kanonizálni akarunk, hanem fórumot adni. Kockázat nélkül azonban nincs siker, ezért új ösvényekkel is meg kell próbálkozni. Ismételten hangsúlyoznám tehát a fiatal tehetségek eljuttatását a nemzetközi könyves színtérré. Szécsi Noémi szerepeltetése is ennek az elképzelésnek a

jegyében történik: az idő majd kiostálja az esetleges hibás döntéseket. Egy sikeres könyv után az író nem állt le, írja a könyveket sorban, megfelelve a „brand”-et formáló kiadói elvárásoknak. Futballhasonlatot tudnék hozni a jelenségre: vannak a felnevelő klubok, aztán majd leigazolják a „felnevelt” játékost. Mi lehetőségeink szerint vállaljuk ezt a szerény inkubátori szerepet, de nem kívánunk beszállni a régi, áldatlan kultúrharcba.

– *Azt mondják, az is részt vesz benne, aki nem vesz részt benne...*

– Ez a totális háború logikája, ahol nincs hátország. Az a véleményem, hogy az ilyen típusú csatákat itthon kell megvívni, nem a külföldi helyszíneken. Ehhez pedig érvelőképes kritikusok, irodalomtörténészek kellenek. Máshol sincs ez másképpen.

– *A kortárs irodalom mellett mennyire mostoha a sorsa a klasszikusainknak?*

– Szófiában Nagy László mellett a „centenáriumos” Örkény és Ottlik jelenlétét is lényegesnek tartottuk. Jövőre ott a dunai népek együttélésének és a Közép-Európa-gondolatnak a jegyében újabb klasszikus szerzőink és könyveik megjelenése is várható. De Madách oroszul való megjelenése mellett fontos mérföldkőnek tartom Tamási Áron vagy a Mikes-levelek hozzáférhetővé válását is franciául. A szerepelendő szerzőket bevallottan igyekszünk hozzárendelni az adott könyvvásárok témájához. Mindennek azonban feltétele az adott nyelven való megjelenés. Könyvek nélkül nem megy.

Csontos János